

Laki Ounasjoen erityissuojelusta – suojeleeko laki Ounasjokea?

Ounasjoen latvavedet saavat alkunsa Norja ja Suomen väliseltä erämaa-alueelta, jossa vaihtelevat tunturipaljakat, vaarat, vaarajonot ja niiden väliset palsasuot. Maaston korkeus on latva-alueilla keskimäärin 450 metriä. Joki aloittaa juoksunsa Ounastunturin juurelta Ounasjärveltä, joka lainehtii 287 metriä merenpinnantasoa korkeammalla. Ounasjoki on suurin kokonaan maamme rajojen sisällä virtaavista rakentamattomista joista. Joen alkukilometreillä sen virtaama moninkertaistuu Näkkälä-, Pöyris- ja Käkkälöjoen liittyessä Ounasjokeen. Enontekiön kunnan alueella Ounasjoen rantoja reunustavat jokilietteen rehevöittämät koivikot, jotka vaihtuvat Kittilän kunnan rajaa lähestyessä mäntymetsiksi. Ensimmäisen sadan kilometrin matkalla joki on vuolasvirtainen ja koskinen, osuuden voimakkaimmat kosket ovat Raattaman-, Kurkkio-, Puksu- ja Riikonkoski. Riikonkosken kuohujen laantuessa alkaa 60 kilometrin suvantojakso, jossa maisemaa hallitsevat tulvaniityt ja rehevät rantametsät. Alakylän Neitikoskelta alkaa jälleen koskien ja nivojen jaksottama jokiosuus, jota jatkuu miltei sata kilometriä päättyen Nivankylässä alkavaan jokisuun suvantoon. Ounasjoen alajuoksulla joki virtaa vaarojen reunustamassa laaksossa. Joen virtaus on rauhoittunut ja rannat ovat alavaa suistomaata. Ounasjoen valuma-alueen koko on 13 815 km², mikä on 27 % koko Kemijoen vesistöalueesta.¹

Kemijoen vesistön vesivoimarakentamisen edetessä, Ounasjoen vesivoimalaitosten ja tekoaltaiden rakentamisen valmistelu käynnistyi vuonna 1974. Kemijoki Oy suunnitteli Ounasjoen valjastamista yhdessä Kitisen kanssa. Koplaussuunnitelma sai osakseen voimakasta arvostelua, jopa Lapin Kansan pääkirjoituksissa Ounasjoki tulkittiin arvokkaaksi ja ainutlaatuiseksi vapaaksi joeksi, jota ei saa valjastaa. Yhtiö kuitenkin valmisteli kaikessa hiljaisuudessa hankkeitaan Ounasjoen hyödyntämiseksi vesivoimatuotantoon, mutta sillä ei ollut vielä 70-luvun puolivälissä selkeää arviota joen rakentamisen hyödyistä ja haitoista. Lappilaiset luonnonsuojelijat vaativat Ounasjoen suojelua, kuten myös Lapin Seutukaavaliitto. Maakuntaliitto vaati joen rakentamisen vaikutusten selvittämistä. Kemijoki Oy:n Ounasjoen rakentamissuunnitelmat etenivät vuonna 1975, kun yhtiö aloitti hankkeen maastokartoitukset. Rakentamisen yksityisiä ja kunnallistaloudellisia vaikutuksia arvioivan tutkimuksen yhtiö tilasi Turun ja Oulun yliopistoilta. Hanketta esiteltiin Ounasjokivarren asukkaille keväällä 1976. Kokouksissa kävi selväksi, että hanketta vastustettiin jyrkästi, etenkin Tepaston ja Könkään kylissä. Ounasjoen rakentamisen sosiaalis-taloudellisten vaikutusten arvioinnin tulosten mukaan jokivarren asukkaista puolet vastusti joen valjastamista. Lisäksi todettiin rakentamisen aiheuttavan merkittävää vahinkoa alueen asuinrakennuksille ja maataloudelle.

Syksyllä 1977 Kemijoki Oy kysyi Kittilän kunnan kantaa rakentamiseen, mikä aktivoi paikallisen kansalaistoiminnan: kunnanhallitukselle luovutettiin 1 102 henkilön allekirjoittama adressi, jossa vastustettiin Ounasjoen valjastamista ja vaadittiin asiasta kansalaisäänestystä. Kunnanhallitus päätti kuitenkin olla järjestämästä kansalaisäänestystä, mikä herätti hanketta vastustavissa kylissä suurta epäluottamusta kunnan johtavia päättäjiä kohtaan. Kittilään perustettiin luonnonsuojeluyhdistys ja se järjesti ensi töikseen yleisökokouksen, jossa epäiltiin tehtyä sosiaalis- taloudellisen tutkimuksen luotettavuutta, sillä tutkimuksen kotitaloushaastattelujen ulkopuolelle jäivät naiset ja nuoret. Kemijoki Oy järjesti jokivarressa vuonna 1978 sarjan yleisötilaisuuksia, joissa yhtiön suunnitelmat saivat osakseen rankkaa arvostelua. Vastustuksen keulakuvaksi nousi Uuno Ylitalo. Media seurasi jokikokouksia tiivistä. Ounasjoen rakentamisen vastustajat saivat runsaasti julkisuutta osakseen. Virinnyt paikallinen vastustus johti siihen, että lokakuussa 1978 Kittilän Alakylässä järjestetyssä kansalaiskokouksessa perustettiin Ounasjoki-toimikunta, jota ryhtyi johtamaan maanviljelijä Uuno Ylitalo. Kokouksen julkilausumassa todettiin, että *Ounasjoki on Suomen ainoa luonnontilainen suurjoki ja sen rakentaminen aiheuttaisi korvaamatonta vahinkoa paikalliselle asutukselle ja elinkeinoille.*

¹ Ounasjoen kokonaispituus on 298 kilometriä ja pääuoman putouskorkeus on 214 metriä. Ounasjoen keskivirtaama (MQ) on Marraskoskessa ollut 134 m³/s vuosina 1991 – 2010, ylivirtaama (HQ) 1 486 m³/s ja alivirtaama (NQ) 27 m³/s. Koski-inventoinnin mukaan Ounasjoessa on 68 koskea, joiden putouskorkeus on yli 0,2 metriä. Ounasjoen vesipinta-ala on noin 4 830 hehtaaria, josta suvantoja on 66 %, nivoja 19 % ja koskia 15 %. Ounasjoen niva- ja virta-alueista on kunnostettu kalataloudellisesti uiton jälkeen noin 20 %.

Ounasjoki-toimikunta ryhtyi keräämään nimiä adressiin, jossa vedottiin Ounasjoen suojelupäätöksen puolesta. Vuonna 1979 Lapin Seutukaavaliitolle ja eri ministeriöille luovutettiin 3 130 ihmisen allekirjoittama vetoamus. Alkuvuoteen 1980 Ounasjoen suojelukeskustelu pysyi lähinnä kuntatasolla. Kemijoki Oy, vesihallitus ja maa- ja metsätalousministeriö totesivat, että keskustelu Ounasjoen rakentamisesta tai suojelusta on turhaa, sillä rakentaminen ei ole vielä ajankohtaista. Ounasjoki-toimikunta lähetti ensimmäisen lähetystön Helsinkiin eduskuntaryhmien puheille toukokuussa 1980 ja valtakunnantason poliitikot tukivat Ounasjoen suojelua. Samana vuonna toimikunta ryhtyi vaatimaan lakia Ounasjoen suojelemiseksi. Suurin osa Lapin kansanedustajista tukivat vaatimusta ja he tekivät eduskuntakyselyn, jossa vaadittiin hallituksen toimenpiteitä Ounasjoen suojelua varten. Maa- ja metsätalousministeri vastasi, että päätöstä joen kohtalosta ei voi tehdä ennen kuin joen muut käyttömuodot on selvitetty. Vastauksen johdosta perustettiin Lapin vesipiiriin johtama työryhmä tutkimaan Ounasjoen vaihtoehtoisia käyttömuotoja. Työryhmän työskentely käynnistyi toukokuussa 1981 ja ryhmän työn tuloksena valmistui muun muassa vuonna 1986 Ounasjoen kalataloudellinen käyttö- ja hoitosuunnitelma. Ounasjoki-toimikunta järjesti ensimmäisen Ounasjoki-soudun heinäkuussa 1981. Soututapahtuma oli suuri mediamenestys. Ounasjoki-toimikunta lähetti 23 henkisen lähetystön marraskuussa 1981 Helsinkiin vaatimaan Ounasjoen suojelua lailla.

Poliittisen painostuksen tuloksena maa- ja metsätalousministeriö kehotti samaan aikaan koskien suojelua pohtivaa työryhmää irrottamaan Ounasjoen erilliskysymykseksi. Kauppa- ja teollisuusministeri Esko Ollila esitteli syyskuussa 1982 kokonaispaketin, jossa Lapin sähkönalennus, Vuotoksen rakentaminen ja Ounasjoen rauhoittaminen koplattiin yhteen. Hallituksen iltakoulu hyväksyi Ollilan esityksen, paitsi että Vuotoksen tekoallas päätettiin jättää rakentamatta. Ounasjoen suojelulle luvattiin ministeritasolla lainvoima. Korvauskysymykset jarruttivat kuitenkin Ounasjoen suojelulain säätämistä. Kemijoki Oy vaati 250 – 300 miljoonan markan korvauksia joen rauhoittamisesta. Koska Ounasjoen erityissuojelun erityislaki vaati perustuslain säätämistäjärjestystä, asiaa puitiin laki- ja talousvaliokunnassa. Kun valiokunta päätti lopettaa työskentelynsä valtiopäivien päättymisen vuoksi, niin Ounasjokilain uskottiin raukeavan. Valiokunta kutsuttiin kuitenkin poliittisen vaikuttamisen jälkeen uudelleen koolle ja laki käsiteltiin valiokunnassa pikavauhtia ja laki ehti eduskuntakäsittelyyn viime hetkellä. Valtiopäivät jatkoivat normaalia istuntokauttaan Ounasjokilain vuoksi ja eduskunta hyväksyi lain lepäämään yli vaalien. Uusi eduskunta hyväksyi historiallisesti ainutlaatuisen erityislain Ounasjoen suojelemiseksi kesäkuussa 1983.

Lain perusteluissa painotetaan Ounasjoen luonnonsuojelullista arvoa: ”Rakentamattomana, puhdasvetisenä ja lähes luonnontilaisena suurjokena Ounasjoki on maamme oloissa varsin merkittävässä asemassa”. Lain yleisperusteluissa Ounasjokea pidetään kalataloudellisesti merkittävänä jokialueena. Lain perusteluissa edellytetään, että ”erityisesti luonnontalouden ja paikallisen väestön edut tulevat vastedeskin turvatuiksi”. Ounasjoen suojelun erityislaki suojelee joen vesivoimarakentamiselta, mutta lain perusteluista löytyy vahvoja kannanottoja sekä periaatteita, jotka ohjaavat ainakin moraalisesti Ounasjoen vesistön ja vesien käyttöä koskevaa päätöksentekoa. Edellä esitettyjen periaatteiden mukaisesti Ounasjoen tai sen sivujokien vesiä toiminnassaan käyttävien teollisuuslaitosten tulisi palauttaa käyttöönsä saama vesi vähintään yhtä hyvälaatuisena kuin se oli laitokseen tullessaan.

Lopuksi ote Reino Rinteen runosta *Jumalainen vesi: Vesi on mysteeri. Kuinka voi olla mahdollista? Miten joka-aikainen tuttavamme vesi voisi olla meille – ei ainoastaan tuiki tuntematon vaan – selittämätön mysteeri! Eihän elämänkentässä ole toista jonka kanssa joutuisimme enemmän ja ainaisemmin tekemisiin – jota paitsi fyysinen minämmehän on valtaosin nimenomaan vettä. Meille tavallisille vesi on aivan liian läheinen kaveri ryhtyäksemme sitä tutkimaan. Ajattelemaan edes. Miten läpikotaisin luulemmekaan tuon läpinäkyvän ja niin perin yksinkertaisen tutun tuntevamme!*

Lähteet: Suopajarvi, Leena (2001) väitöskirja. Vuotos- ja Ounasjoki-kamppailujen kentät ja merkitykset Lapissa. Lapin yliopisto, s. 178.

Kännö, S, & Al. 1986. Ounasjoen kalataloudellinen käyttö- ja hoitosuunnitelma. Ounasjoen luonnontaloudellinen kehittäminen, osaselvitys. Vesihallitus, tiedotus 274.

Räinä, P (toim) 2017. Kemijoen vesienhoitoalueen vesienhoidon toimenpideohjelma pinta- ja pohjavesille vuoteen 2021. Lapin elinkeino-, liikenne ja ympäristökeskus. Raportteja 17 | 2017.